



ACHTER DE SCHERMEN

nieuwsbrief van het Willem Elsschot Genootschap v.z.w.

jaargang 6 — extra editie
januari 2004

Boon - Baillon - De Jong

In deze derde extra editie van *Achter de schermen* worden twee boeken besproken die onlangs in de Willem Elsschot Bibliotheek (WEB) zijn verschenen, en een derde boek dat u binnenkort krijgt toegestuurd. Zoals beloofd bij de oprichting van de WEB, krijgt u telkens een uitvoerige toelichting over de auteur die door de selectiecommissie werd uitverkoren.

Matthijs de Ridder gaat dieper in op nummer 4 in de WEB-reeks, *Mijn kleine oorlog* van Louis Paul Boon, een boek dat u eind 2002 werd toegestuurd. De relatie tussen Willem Elsschot en Louis Paul Boon is genoegzaam bekend en leverde een uitvoerige correspondentie op; deze werd bezorgd door Jos Muyres en Vic van de Reijt in *Als een onweder bij zomerdag*, in 1989 bij Querido uitgegeven.

Er is nauwelijks een relatie te vinden tussen Willem Elsschot en André Baillon, auteur van *Het neefje van Mademoiselle Autorité*, het vijfde deel in de WEB-reeks. Frans Denissen, die het boek uit het Frans vertaalde, stelt in zijn bijdrage *Twee Antwerpenaars*: 'Er is geen enkele aanwijzing dat ze elkaar ooit hebben ontmoet'. En toch hoort dit boek, om stilistische redenen, thuis in de Willem Elsschot Bibliotheek. Wij ontvingen trouwens al de nodige enthousiaste reacties van WEG-leden die niet op de verantwoording hebben willen wachten!

Lisette Lewin zegt in *De radio van de bureu. Een eenzaam dichtersleven*, dat 'wie Elsschot lief heeft, de schrijver-dichter Max de Jong wel in het hart móet sluiten'. *Altijd het tinnel om je heen*, de biografie van Max de Jong door Nico Keuning, wordt dan ook nummer 6 in onze WEB-reeks. Dit boek wordt opgenomen in het jaarpakket van 2004 en kunt u in de lente met de volgende zending verwachten.

Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

MIJN KLEINE OORLOG

IS EIGENLIJK GEEN 'BOEK' IN DE GEBRUIKELIJKE ZIN VAN HET WOORD

Matthijs de Ridder

Als Willem Elsschot op 3 maart 1958 antwoord geeft op een vraag van een geïnteresseerde lezer over een literair werk, gaat dat vreemd genoeg niet over één van zijn eigen boeken, maar over *Mijn kleine oorlog* (1947) van Louis Paul Boon. Het boekje was op dat moment elf jaar oud en – in weerwil van wat Elsschot in een brief aan Angèle Manteau voorspelde – nog lang niet toe aan een tweede druk. Elsschot had Boons roman in die bewuste brief een 'aller-aardigst boekje' genoemd, dat 'goed verkocht zal worden, geloof ik'. Zijn voorwoord – zo hoopte de Antwerpse auteur vurig – zou de verkoop van de fragmentarische roman nog een extra stimulans kunnen geven (Elsschot 1993: 640-641). Die kleine profetie kwam niet uit. In de herfst van 1949 werd het boek, samen met *Vergeten straat* (1946), verramsjt en daar had het voorwoord van Elsschot niets aan kunnen veranderen.

Commercieel gezien had de inleiding zijn uitwerking gemist, maar ze had lezers zoals de voorts onbekende briefschrijver, Yvan Rubens, er wel van overtuigd dat Elsschot voor *Mijn kleine oorlog* de interpretator bij uitstek was. Elsschot was op zijn beurt graag bereid om enkele woorden aan een door hem bewonderde roman te wijden. Alhoewel, roman? Elsschot wist elf jaar na dato het *boek* nog steeds niet goed te plaatsen:

Mijn kleine oorlog is eigenlijk geen 'boek' in de gebruikelijke zin van het woord. Het zijn samengebundelde novellen die tijdens de oorlog geschreven werden en die met





▲ 11 mei 1940: de gedynamiteerde brug van Briegden (Lanaken) met op de achtergrond het uitgebrande hotel Dupont, de 'cremerie' uit het hoofdstuk 'De Goudvisschen' [collectie Nanda Janssen-Borghoms]

elkander geen ander verband hebben dan de diepte van het gevoel en de zeer eigenaardige stijl van de auteur die schrijft zoals hij spreekt. (Elsschot 1993: 992)

Ook in zijn voorwoord had Elsschot al iets van gelijke strekking geschreven. Hij waarschuwde de lezer dat deze het 'boek niet met de oogen van een litterair criticus' moest lezen, maar vooral moest luisteren naar het 'groot-menschelijke' gevoel waarmee Boon het geschreven had (Boon 2002: 114-115). Die critici zouden immers maar zeuren over het gebrek aan interpunctie en de taal van de man van de straat, die de literatuur toch niet waardig was. Boon was Elsschot dankbaar voor deze woorden, maar voegde er mismoedig aan toe: 'Ze loopen er, helaas, niet zoo dik, deze die zich over mijn vieze woorden kunnen heenzetten – laat staan het te onderschrijven met hun naam' (Elsschot 1993: 592). Het lijken profetische woorden die de moeilijkheden rond de uitgave van *Mijn kleine oorlog* ongeveer drie maanden voorafgingen. Toen Boon deze brief op 2 april 1946

schreef, leek het er namelijk op dat uitgeverij Het Kompas, de Vlaamse dochter van L.J. Veen, – en dus niet Boons vaste uitgever Manteau, die zelfs van niets wist – wèl bereid was om haar naam aan het boek te verbinden. De Nederlandse communist Nico Rost, die adviseur was bij Het Kompas, had Boon begin 1946 benaderd voor de boekuitgave van zijn rubriek 'Mijn kleine oorlog' die van 24 december 1944 tot en met 21 augustus 1945 was verschenen in het weekblad *Zondagspost*, overigens ook een uitgave van Manteau. Rost, die hoogstwaarschijnlijk zijn eigen (politieke) agenda had, schrok er niet voor terug Boon van uitgeverij Manteau los te weken en zette de Aalsterse schrijver ertoe aan contractbreuk te plegen. Deze was immers verplicht al zijn nieuwe werk éérs bij de Brusselse firma aan te bieden, maar pakte de kans die kameraad Rost hem bood met beide handen aan.

In maart 1946 wendde Boon zich schoorvoetend tot Willem Elsschot. Nico Rost had hem namelijk gevraagd zijn literaire vriend te polsen voor een



voorwoord. '[K]westie van den verkoop in Nederland,' biechtte Boon eerlijk op. Hij voelde zich niettemin gegeneerd. Moest hij zijn vriendschap met de grote Willem Elsschot wel gebruiken om de uitgeverij – en zijn eigen schrijversbedrijf – een goede dienst te bewijzen? Eigenlijk voelde hij te veel genegenheid en eerbied voor de Antwerpse auteur om hem zoiets banaals te vragen, maar aan de andere kant wilde Boon zichzelf natuurlijk niet in de vingers snijden. 'Ik wou verdomme dat u weigerde,' besloot hij zijn brief' (Elsschot 1993: 589). De gewiekste reclamemaker Alfons De Ridder schrok kennelijk niet terug voor een promotietekst. Op 1 april 1946 leverde hij het gevraagde voorwoord. In de maanden die hierop volgden, werd duidelijk dat de plannen van Nico Rost niet doorgingen. Sluimerende ruzies binnen de uitgeverij kwamen tot uitbarsting en het Amsterdamse moederbedrijf zegde een groot deel van de Antwerpse medewerkers de wacht aan, waaronder Nico Rost. Naar verluidt kreeg Boon nog wel een aanbod voor *Mijn kleine oorlog*, maar de Aalsterse lastpak kon niet akkoord gaan met de financiële voorwaarden en klopte uiteindelijk alsnog aan bij zijn vaste uitgever Manteau, waar het boek begin 1947 verscheen.

Het voorwoord van Elsschot had alle perikelen overleefd. Meer nog, zijn naam werd op de titelpagina gebruikt om het boek extra cachet te geven: 'LOUIS-PAUL BOON// MIJN KLEINE OORLOG// MET EEN INLEIDEND WOORD VAN// WILLEM ELSSCHOT'. Zoals gezegd, hadden de woorden niet het gewenste commerciële succes, maar zouden ze de interpretatie van de roman – en, bij uitbreiding, van het hele oeuvre van Louis Paul Boon – langdurig beïnvloeden.

Boon reageerde een dag nadat Elsschot het voorwoord had verzonden, opgelucht op de medewerking van zijn literaire vriend. Hij bedankte Elsschot voor het feit dat hij hem de onfatsoenlijke taal alvast niet had kwalijk genomen. 'Ge weet dat ik er niet zooveel om geef een 'literkundige' genoemd te worden,' schreef Boon, om even verder te bekennen: 'Dat gij zoiets nadrukkelijk hebt gezegd, heeft mij goed gedaan' (Elsschot 1993: 592). Boon was duidelijk opgelucht dat zijn, op dat moment,



▲ Pierre Verheyden alias Jean-uit-Tervueren
[collectie Pierre Verheyden]

belangrijkste bondgenoot in ieder geval had gezien dat onder het volkse en confronterende taalgebruik een serieus, ja zelfs pijnlijk benauwd boek schuilging. Dat ook deze roman hem geen plaats in het literaire pantheon zou bezorgen, aanvaardde Boon met gezonde tegenzin. Elsschot had hij in ieder geval aan zijn zijde.

Het bedankbriefje, hoe hartelijk ook, is verre van enthousiast. Boon viel terug op zijn treurige vaststelling dat zijn rauwe boeken verkeerd werden beoordeeld, dit terwijl zijn nieuwe roman nog niet eens gedrukt was. Uit het vriendelijke briefje spreekt een gevoel van lichte teleurstelling. Maar wat kon Boon Elsschot kwalijk nemen? De laatste had net zijn boek bedolven onder lofuitingen.



Sommige hoofdstukken zijn pure poëzie, zo wilde Elsschot de lezer doen geloven, en als Boon het tegendeel zou beweren, zou hij hem 'zijn bloedeigen "Lea Lubka" onder den neus houden tot hij nederig bekennt'. 'Schaart u onder Boon's vaandel,' riep de Antwerpse schrijver zelfs uit: 'want zijn "Kleine Oorlog" is niets anders dan de "Oorlog aan de Oorlog"' (Boon 2002: 114-115).

De oorlog aan de oorlog. Bij deze term gaan de gedachten al snel uit naar een boek als Barbusse's *Le feu*. Een boek waarin de rauwe waarheid van de vernietigende oorlog wordt beschreven en waarin de ellende die over de mens, de soldaat, wordt uitgestrooid, de voedingsbodem is voor een massale opstand tegen de wereld die een dergelijke oorlog mogelijk maakt. Schaart u onder het vaandel van Barbusse, want zijn 'vuur' is niets anders dan de 'Oorlog aan de Oorlog' (twee keer met hoofdletter). En dit was wat er na de Grote Oorlog gebeurde. Henri Barbusse schreef zijn Oorlog tegen de Oorlog en daarna de roman *Clarté*, waarin hij met heilige verontwaardiging over de gruwelen van de oorlog schreef en tegelijkertijd het geloof in De Waarheid uitsprak: 'Je crois, malgré tout, à la victoire de la vérité'. Die waarheid moest bij Barbusse onvermijdelijk uitlopen op de stichting van de wereldrepubliek. Maar daarvoor was het wel noodzakelijk dat de krachten werden gebundeld. De waarheid was immers slechts revolutionair ten tijde van de grote wereldbrand. Nu de storm was gaan liggen, was het een kwestie van organisatie: 'La vérité n'est révolutionnaire qu'à cause du désordre de l'erreur. La révolution, c'est l'ordre' (Barbusse 1920: 278).

Er werd ook daadwerkelijk een beweging opgericht. Op 11 september 1919 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift *Clarté*, waarmee *L'internationale de la pensée*, zoals Barbusse zijn beweging van pacifistische intellectuelen noemde, was gesticht. Deze beweging van partijloze idealisten trok een verscheidenheid van denkers aan. Van Andreas Latzko en Heinrich Mann via Frederik van Eeden en Frans Masereel tot de jonge Vlaamse activisten Gaston Bursens en Victor Brunclair. In Vlaanderen maakte *Clarté* eind 1919, begin 1920 een snelle opgang, maar beleefde aan het eind van dat jaar een even snel einde, toen Barbusse zijn geestesinternationale verruilde voor de Derde Internationale. Het einde van *Clarté* luidde de desillusie van de Vlaamse expressionisten in, maar het ideaal van Barbusse leefde voort in groe-

peringen allerhande en dook begin jaren dertig op in diverse 'vrije jeugdbewegingen'. Ook Boon voelde zich in de jaren dertig een tijdje aangetrokken tot de op *Clarté* geïnspireerde ultralinkse ideologie van de door Bert van Hoorick geleide kampeervereniging Manesching.

Maar was er in de roman *Mijn kleine oorlog* die Elsschot inleidde nog zo veel van dit grote ideaal te vinden? In de beroemde aanhef, 'ge schrijft uw "kleine oorlog"', lijkt Boon een heel andere toon aan te slaan: 'ge zoudt liever een ander boek schrijven – groot woelig juist – ge zoudt het dan noemen "dit zijn de vloeken en gebeden van den kleine man tegenover den grooten oorlog, dit zijn zangen, dit is DE BIJBEL VAN DEN OORLOG"' (Boon 2002: 117). Maar dit 'Boek-Over-Den-Grote-Oorlog – allemaal met een hoofdletter –' (idem: 119) schrijft hij niet. In zijn wanhoop, waarin een ander zich dood vloekt en weer een ander zijn kop stuk loopt tegen de muren, schrijft hij – hij moet wel – zijn 'kleine oorlog' (met kleine letters). Even had Boon nog de hoop gehad dat uit de puinen van de Tweede Wereldoorlog de wereld wijzer zou opstaan. De oerversie van *Mijn kleine oorlog*, 'Vertellingen over den oorlog', waaraan hij in 1944 begon, draagt daar nog de sporen van. Na de bevrijding bleken de mensen echter niet uit op vernieuwing, maar veeleer op restauratie, die volgens Boon onherroepelijk moet uitdraaien op een nieuwe oorlog. Dit werd pijnlijk duidelijk toen er zelfs geen prijs werd gesteld op Boons rubriek 'Mijn kleine oorlog' in *Zondagspost*. De lezers zaten niet te wachten op de navrante vertellingen van Boon. Zij wilden vergeten, doorleven, herstellen. De rubriek werd voortijdig stopgezet en Boon raakte er stilaan van overtuigd dat zijn ideaal van Opstanding nooit verwezenlijkt zou worden. De wereld leek te willen volharden in de waanzin die de oorlog mogelijk had gemaakt. Nu hij de (Clartéïstische) hoop had opgegeven dat de ellende van de oorlog een nieuw inzicht zou bewerkstelligen, wilde Boon zijn boek, ontdaan van alle toekomstvisioenen, als pijnlijke getuigenis van de nog immer aanwezige waanzin, het publiek 'in het gelaat slingeren'. Het boek was dus niet zozeer bedoeld als aanklacht tegen de oorlog, zoals Elsschot beweerde, maar eerder als pamflet tegen de slaafse bevolking die niet inzag dat er een politieke omwenteling noodzakelijk was om herhaling van het massale geweld te voorkomen.

In maart 1946 had Boon Elsschot al gewaarschuwd dat hij zijn vroegere rubriek had herwerkt,



'want ik wil de goegemeente tergen en schoppen om hun geweten wakker te krijgen,' schreef hij aan zijn vriend (Elsschot 1993: 589). Dat Elsschot hieruit concludeerde dat het 'groot-menschelijke gevoel' van Boon de 'diepste menselijke waardigheid' bij de lezer zou opwekken en dat de Aalsterse schrijver zo een klein leger zou kunnen vormen om de 'larven die de Grootte Verbroedering in de weg staan' te vertrapen en aldus een eind te kunnen maken aan de oorlog, was een pijnlijk misverstand (Boon 2002: 115). Met *Mijn kleine oorlog* had Boon al lang niet meer zulke stichtende bedoelingen. De inleiding van Elsschot zorgde ervoor dat Boon jarenlang het imago van een menslievende of tedere anarchist met zich meedroeg en de gevleugelde laatste woorden van de eerste druk van *Mijn kleine oorlog*, 'Schop de mensen tot zij een geweten krijgen', tot op de dag van vandaag door Jan en alleman in de verkeerde, idealistische, context worden gebruikt.

Willem Elsschot heeft *Mijn kleine oorlog* nooit ten volle kunnen doorgronden. Toch voelde hij aan dat hij literair goud in handen had en daar heeft zelfs de ruzie die hij met Boon kreeg over zijn Bormsgedicht niets aan kunnen veranderen. Bijna twaalf jaar nadat hij het voorwoord had geschreven, en zes jaar nadat de correspondentie met Boon definitief was beëindigd, nam hij de moeite om de onbekende briefschrijver Yvan Rubens te verzekeren dat sommige van de hoofdstukken 'naar mijn smaak, tot het allerbeste [behoren] dat ooit in ons taalgebied geschreven werd'. (Elsschot 1993: 992).

Bibliografie

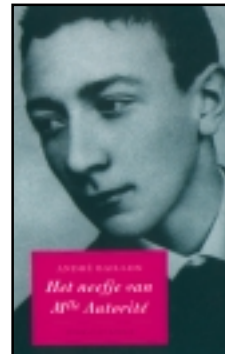
Barbusse 1920 – Henri Barbusse, *Clarté*. Paris, Ernest Flammarion, 1920 (93e duizendtal).

Boon 2002 – Louis Paul Boon, *Mijn kleine oorlog*. Ed. Kris Humbeek, Dirk de Geest, Anne Marie Musschoot, Yves T'Sjoen, Ernst Bruinsma & Britt Kennis. Amsterdam, Querido, 2002.

Elsschot 1993 – Willem Elsschot, *Brieven*. Ed. Vic van de Reijt m.m.v. Lidewijde Paris. Amsterdam, Querido, 1993.

Twee Antwerpenaars

Frans Denissen



Er is geen enkele aanwijzing dat ze elkaar ooit hebben ontmoet en al evenmin dat ze ooit één regel van elkaar hebben gelezen. Als ze al van elkaars bestaan op de hoogte waren, dan is daar tot nog toe niet één bewijs van teruggevonden. En toch zijn deze stad- en generatiegenoten, hoe verschillend hun levensloop ook was, in menig opzicht geestverwanten. Ik heb het over André Baillon en Willem Elsschot.

André Baillon wordt geboren op 27 april 1875 in de Houwerstraat, tussen de Italiëlei en het Sint-Jansplein. Maar aan die eerste woning zal hij geen herinneringen bewaren: midden 1878 – hij is dan goed drie jaar oud – verhuist het gezin naar een nieuwer en groter huis in een exclusievere buurt: de Van Breestraat, vlak bij het Stadspark. Ook al is dat gezin intussen vaderloos achtergebleven: vader Joseph Baillon, die als aannemer net een grote opdracht in de wacht heeft gesleept – de bouw van het nieuwe Antwerpse slachthuis – is kort na de geboorte van zijn zoon het heuglijke nieuws gaan melden aan zijn ouders in Dendermonde, heeft onderweg een longontsteking opgelopen en is na een ziekbed van enkele weken in de ouderlijke woning overleden. André Baillon is dan op de dag af één maand oud: hij zal zijn vader slechts van foto's kennen.

Ze komen dus uit een vergelijkbaar nest, André Baillon en Alfons De Ridder: hun vaders zijn allebei Antwerpenaars van recente datum die door hard werken – de ene in de bouwsector, de andere in het bakkersbedrijf – een plaatsje hebben veroverd bij de welgestelde burgerij. Maar hun levens zullen al snel uit elkaar gaan lopen, ook al blijven er raakpunten. In oktober 1881 sterft ook Baillons moeder, Julia Van Bellingen, die tegen de zin van haar eigen familie en haar schoonfamilie hertrouwd is met een opzichter op de bouwplaats van het slachthuis. Na een proces worden haar kinderen onttrokken aan de hoede van haar weduwnaar en onder het voorwendsel van een uitstapje naar hun grootouders in Dendermonde gevoerd (ontvoerd, zo zullen ze het zelf ervaren), waar André onder de



◀ Van Breestraat 10 (nu 6): Tweede woonst voor Baillon. In zijn jeugd was het nr 10, heden nr 6.

knoet zal komen van zijn ongetrouwde tante Louise, die hij in zijn romans steevast 'Mademoiselle Autorité' noemt. Zo eindigt, op een paar vakanties bij de zussen van zijn moeder na, de Antwerpse jeugd van Baillon. Een paar maanden na deze episode wordt Alfons De Ridder geboren.

Toch zullen die zes eerste Antwerpse jaren onder de rokken van zijn door en door Antwerpse moeder André Baillon een identiteit verschaffen die hij in Dendermonde nooit zal vinden: als hij het over zijn jeugd heeft, zal hij zichzelf altijd omschrijven als 'un petit anversois', ook al heeft zijn Antwerpse schoonfamilie hem al dan niet vrijwillig aan zijn Dendermondse familie afgestaan. Zijn vakanties bij zijn Antwerpse tantes - zoveel minder benepen dan 'Mademoiselle Autorité' - zal hij altijd als een verademing ervaren, en het Vlaams van 'over het water' zal hij nooit als zijn moedertaal erkennen. Over de ontmoeting met zijn Dendermondse neven en nichten luidt het: 'Ze hadden nooit een voet buiten hun Dendermonde gezet en beschouwden die neef die hun uit Antwerpen was komen aanwaaien

als een kermisattractie. Ons taaltje was niet helemaal hetzelfde. Ik begreep sommige van hun woorden niet. Zij verbaasden zich over het accent van de mijne.'

We zitten in het Antwerpen van het eind van de negentiende eeuw: een Antwerpen dat zich – zeker in de burgerlijke milieus – nu eens van het Nederlands en dan weer van het Frans bedient. Baillon zegt het over zijn familie van moederskant zo: "Ge kunt 't niet geloven! Par dessus le marché, j'ai la migraine." Zo spraken mijn ooms, waarbij ze Vlaams en Frans door elkaar hutselden op de manier van de Antwerpse bourgeois uit die tijd.' Toch is er geen twijfel mogelijk, de moedertaal van zijn jeugd was wel degelijk het Nederlands: 'Als ik aan mijn leven als kleine Antwerpenaar denk, komen de juiste woorden niet in het Frans bij me op.' En twee zinnen verder: 'Nooit zal ik toegeven dat *rue d'Argile* hetzelfde betekent als *Leemstraat*.' Maar hij is amper een paar maanden tevoren zeer tegen zijn zin naar Dendermonde gesleept, of hij wordt naar een Franstalig pensioonaat in Elsene gestuurd, en enige jaren later achtereenvolgens naar de jezuietencolleges van Turnhout en Aalst en naar het jozefietencollege van Leuven, waar alle lessen in het Frans worden gegeven, ook die over de *langue flamande*, en waar je gestraft wordt als je zelfs op de speelplaats één woord Nederlands durft te spreken. Dat alles maakt dat hij een 'moeilijke jongen' wordt: ondanks briljante studieresultaten wordt hij zowel in Turnhout als in Aalst van school getrapt, en nadat hij uiteindelijk onder druk van zijn familie in Leuven mijnbouwkunde is gaan studeren, wordt hij na enige jaren eveneens van de universiteit verwijderd wegens zijn omgang met anarchistische en socialistische milieus én met een 'juffrouw' van niet onbesproken zeden.

Ook Willem Elsschot is op school niet bepaald een modelleerling, ook hij wordt van school weggestuurd, ook hij verkeert in zijn studententijd in anarchistische kringen, ook hij heeft getwijfeld tussen Nederlands en Frans. Maar terwijl Baillon uiteindelijk een Franstalig auteur wordt 'omdat niemand mij ooit in het Nederlands heeft leren schrijven' (de Nederlandse zinnen die hier en daar in zijn brieven opduiken, krioelen inderdaad van de spelfouten), maakt Elsschot uiteindelijk de omgekeerde keuze: hij besluit in het Nederlands te schrijven en wordt een overtuigd flamingant. En terwijl hij, na zijn wilde haren te hebben verloren en na omzwervingen in Parijs en Rotterdam, een 'degelijke' Antwerpse burgerman wordt, met een huis en een gezin, zal



voor Baillon het bohémienbestaan nooit eindigen.

Zodra hij meerderjarig is, eist André Baillon zijn (aanzienlijke) erfenis op en trekt met zijn Leuvense vriendinnetje naar Oostende, waar zij zijn hele fortuin – voldoende om een leven lang bescheiden van te kunnen rentenieren – verbrast en er dan vandoor gaat. Waarop hij in zee springt, maar gered wordt. Enige tijd later opent hij met datzelfde vriendinnetje een kroeg in Luik, maar die gaat binnen de kortste keren op de fles. Nadat hij een tijd lang door zijn broer is opgevangen, installeert hij zich in twee kamers boven een café in Vorst, vindt een baantje als bediende bij een kolenhandelaar, begint aan de autobiografische roman *La dupe* (die onvoltooid zal blijven) en publiceert vanaf 1899 in tijdschriften een aantal uiterst conventionele verhalen. In 1901 ontmoet hij via een contactadvertentie de Vlaamse ex-prostituée Marie Vandenberghe, met wie hij het jaar daarop trouwt. In 1903, na een reeks aanvallen van neurasthenie, huurt hij met haar een huisje in Westmalle en begint kippen te fokken. Tegelijk werkt hij aan een bijbelse roman. Geen van beide activiteiten wordt een succes: eind 1905 keren ze naar Brussel terug, waar hij nachtedacteur wordt bij de krant *La Dernière Heure*. In 1907: nieuwe poging als kippenfokker in Westmalle. Nieuwe mislukking. In 1910 terug naar Brussel en naar de krant. Zijn pogingen om schrijver te worden lijken op de klippen gelopen: na 1903 publiceert hij tien jaar lang geen letter meer. In 1912 wordt hij als obscuur journalistje verliefd op de bekende pianiste Germaine Lievens. Gedurende meer dan een jaar bestookt hij haar tevergeefs met liefdesbrieven. In mei 1913 weet hij haar eindelijk te vermurwen. Even later verlaat hij Marie en trekt bij Germaine in. Dit valt samen met een hervatting van zijn literaire activiteit. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog krijgt hij als journalist van de Belgische regering in ballingschap een maandelijkse toelage om niet aan zijn door de Duitsers gecontroleerde dagblad mee te hoeven werken. Hij trekt met Germaine naar Boondaal en er volgen vier wonderjaren. Bijna in één ruk schrijft hij *Het boek van Marie*, *Op klompen*, *Waanzinnen* en *Jojo Pingping*. Bij het werk aan dat laatste boek identificeert hij zich zodanig met zijn criminele hoofdpersonage dat Germaine op haar beurt een zware zenuwcrisis krijgt en hem eind 1918 de deur wijst.



▲ Julia Isabelle Van Bellingen: moeder van André Baillon.

Hij keert naar Marie terug – al blijft er tussen hem en Germaine een intens epistolair contact bestaan – en hervat na de wapenstilstand zijn werk bij *La Dernière Heure*. In het voorjaar van 1920 trekt Germaine Lievens met haar dochttertje Ève-Marie (de vrucht van een stormachtige relatie met de symbolistische schilder Henry de Groux) naar Parijs. Baillon gaat haar enige maanden later samen met Marie en een koffer vol manuscripten achterna. Hij is vijfenveertig en zijn allereerste boek – de eerste versie van *Op klompen* – is kort daarvoor in Brussel verschenen in een oplage van 535 exemplaren. In Parijs volgt een getourmenteerde poging tot een *ménage à trois*, maar in april 1922 haakt Marie af en keert naar Brussel terug. Intussen is echter *Het boek van Marie* verschenen en door een aantal Franse critici als een meesterwerk bestempeld. Baillon tekent met zijn uitgever Rieder een contract om één boek per jaar te leveren.



◆ *La Maison du Livre: te Brussel. Vooraan midden-links is Baillon. Aan zijn rechterhand zit Germaine Lievens (de pianiste) en links vooraan zit Eve-Marie (die AB in de war brengt!)*

Voorlopig heeft hij nog een paar boeken in reserve, maar later zal dit contract hem zuur opbreken. Als er dan in 1923 ook nog een gecompliceerde relatie ontstaat tussen hem en zijn zestienjarige 'stiefdochter' Eve-Marie, stort hij geestelijk in: hij wordt opgenomen in de psychiatrische afdeling van het Parijse ziekenhuis La Salpêtrière, waar hij drie maanden zal verblijven. De ironie van het lot wil dat hem daar, aan zijn bed, zijn eerste literaire prijs wordt uitgereikt. Zijn verblijf zal trouwens literair heel vruchtbaar blijken te zijn: het levert hem de inspiratie voor drie romans. Nadat hij is ontslagen, betreft hij een bescheiden huisje in het dorp Marly-le-Roy, op een twintigtal kilometer van Parijs, waar hij een aantal jaren als een kluisenaar zal leven en schrijven. In 1930 begint hij een verschroeiende relatie met de vierentwintig jaar jongere Brusselse schrijfster Marie de Vivier, die hem als bewonderaarster van zijn werk heeft aangeschreven. Ze schrijven elkaar honderden brieven, die ze op crisismomenten verbranden en later weer proberen te reconstrueren. Ze staan elkaar naar het leven,

ondernemen een gezamenlijke zelfmoordpoging die mislukt, proberen elk apart zelfmoord te plegen, wat eveneens mislukt. Uiteindelijk belandt Marie de Vivier in een psychiatrische inrichting. Baillon strooit zijn kamer vol bloemen en neemt een overdosis van een slaapmiddel. Hij zal niet meer ontwaken: op 10 april 1932 overlijdt hij in het ziekenhuis van Saint-Germain-en-Laye, waarnaar Germaine hem nog heeft laten overbrengen.

Een compleet verschillende levensloop, dus. En desondanks twee oeuvres die heel wat met elkaar gemeen hebben. Zowel Baillon als Elsschot hebben een lange aanloop nodig gehad voordat ze hun eigen stem vonden: wie de vroege gedichten van (toen nog) Alfons De Ridder leest, zal daarvan al even weinig onder de indruk komen als van de vroege verhalen van Baillon. Allebei hebben ze eerst erkenning gevonden in het buitenland (Baillon in Frankrijk, Elsschot in Nederland) alvorens waardering te krijgen in eigen land. Allebei hebben ze een kwantitatief bescheiden, maar



kwalitatief hoogwaardig oeuvre tot stand gebracht, dat in de twee gevallen grotendeels autobiografisch is en dat in feite als één boek kan worden gelezen. Allebei hebben ze wel eens beweerd dat ze te weinig fantasie hadden om fictie te schrijven. En Baillons stelling 'Ik beleef soms meer plezier aan twee woorden die ik schrap dan aan een zin die ik schrijf' zou zonder meer door Elsschot worden onderschreven.

In 2003 werd de (tweetalige) vereniging Présence d'André Baillon opgericht, die tot doel heeft het werk van deze Fransschrijvende Vlaming ruimere bekendheid te geven. In december 2003 verscheen het eerste nummer van de (jaarlijkse) Nouveaux Cahiers André Baillon. Alle inlichtingen over deze vereniging en haar activiteiten zijn te vinden op de website www.andrebaillon.net.



◆ André Baillon: rond 1929.

De radio van de burens Een eenzaam dichtersleven

Lisette Lewin

Wat hebben Max de Jong en Elsschot gemeen? Bestaat er enig verband tussen de gezinsvader met zijn onderkoelde, trefzekere stijl en de eenzame zolderkamerbewoner die in slordige, emotionele hanepoten zijn gedachten, al dan niet in dichtvorm, op papier smeedt? We kunnen weinig anders bedenken dan dat we er zonder twijfel van uitgaan, dat wie Elsschot lief heeft de schrijver-dichter Max de Jong wel in het hart móet sluiten. Als Elsschot de veelbelovende armoedzaaier had gekend, had hij zich om hem bekommerd, zoveel is zeker. En wie weet, was Max de Jong dan wel langer blijven leven en had hij het grote schrijverschap bereikt waarvan hij droomde. In de Willem Elsschot Bibliotheek verschijnt nu Altijd het tinnef om je heen, de biografie van Max de Jong, geschreven door Nico Keuning. Lisette Lewin, gevierd romanschrijfster van onder andere Voor bijna alles bang geweest, Een hart van prikkeldraad en Herfstreis naar Dantzig, portretteert de tragische figuur van Max de Jong.

Op 24 november 1947 maakt Max de Jong, bijna dertig jaar oud, dichter in ruste en ontmoedigd literator, in permanente geldnood levend op een achterkamer aan de Amsterdamse Nicolaas Witsenkade, in grote eenzaamheid en chronische agonie, lijdend aan een milde vorm van paranoia en hypochondrie, de eerste aantekening in zijn dagboek: 'begonnen op een willekeurige dag, op zuiver praktische gronden. Ma 24 XI 47 AP geweest. Goed gegaan. Voortmaken. Wil typt het (boel gebracht). Mienie korzellig.'

Binnen een week worden de aantekeningen uitgebreider en minder cryptisch: 'Vrij 28 XI (...) Hospita. Bij Huib [van Krimpen – LL] en Sonja geweest. Geeske zei geen stom woord, geen wonder, ik heb een uiteenzetting gegeven over het huwelijk van Van Oorschot, spontaniteit die zich wel weer wreken zal - ik kan die Sonja van Krimpen gewoon niet meer zien, enfin niets laten merken.'

In korte tijd ontwikkelt het dagboek zich tot een kroniek waarin we een stoet van levende en dode bekenden tegenkomen zoals: 'Simon' (G.K.) van het Reve, Hanny Michaelis, Max Nord, Adriaan Morriën, Emile van Moerkerken, Reinold Kuipers, Ab Visser, Sjoerd Leiker, Vasalis, Paul Rodenko,



L.Th. Lehmann, Hans Engelman, Victor van Vriesland, Hans van Straten, W.F. Hermans en een menigte minder legendarische namen. Vierenveertig driftig volgepende gemarmerde dictaatcahiers van Lorjé.

Op raadselachtige wijze, clandestien, verscheen juni 1990 een bibliofiele integrale druk van achthonderd bladzijden, zonder datum of uitgeversnaam: Max de Jong: *Dagboek*. Liefdevol uitgetikt in drie delen: 1947-1948, 1949, 1950-1951, plus *Annotaties*, de essays *Buurmans radio* en *De Nederlaag* (commentaar op de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 1946, waarbij de PvdA verloor); dit alles in eenenvijftig genummerde exemplaren, die onmiddellijk uitverkocht waren.

Max de Jong werd geboren in Wageningen op 25 december 1917 als zoon van een joodse vader en een Friese moeder, in een SDAP-gezin. In zijn jeugd was hij fanatiek lid van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN). Later studeert hij Nederlands in Utrecht. In de oorlog werkt hij mee aan het surrealistische tijdschrift *De schone zakdoek* dat in één exemplaar verschijnt. Weer later woont hij in Leiden en Amsterdam. Zijn oeuvre is niet groot. Huib van Krimpen drukte in 1944 clandestien in een bibliofiel bundeltje, *Plaquette*, een paar van zijn beste gedichten af, die eerder waren verschenen in *Groot-Nederland*, hoewel de dichter twee jaar tevoren had 'gebroken' met de poëzie. In het laatste oorlogsjaar voltooide hij een cyclus van vijftig essays, die hij *Essays in zakformaat* noemde, maar waarvoor hij geen uitgever kon vinden. Dertig jaar later zou het werk in kleine oplaag verschijnen. Hans Rooduijn en Hans van Straten stelden in 1955 uit zijn ongepubliceerde poëzie van vóór 1942, het bundeltje *Muggen en zwanen* samen.

In 1946 schrijft Max de Jong als een bezetene in één nacht een gedicht op jeugdliefde Constance Wibaut, over wie hij in de krant had gelezen dat ze naar Amerika was vertrokken, een episch gedicht in kwatrijnen: *Heet van de naald*, in het zelfde jaar verschenen bij Van Oorschot. Dat was het enige waarmee hij bij zijn leven succes had. Ad den Besten, Vic. van Vriesland, Rudy Kousbroek en anderen schreven er prijzend over. K. Schippers noemde het in de *Haagse Post*, naar aanleiding van de derde druk in 1974 'een van de mooiste liefdesgedichten uit onze literatuur'. In hetzelfde artikel pleit Schippers voor integrale uitgave van Max de Jongs verzameld werk: *Essays in zakformaat*, *Mijn hosi-*

ta's, *De berg heeft een muis gebaard* (een verzameling aforismen waarmee hij destijds ook al vergeefs bij uitgevers leurde), en tenslotte, *last but not least*, het dagboek.

Uitgever Geert van Oorschot wilde niets liever dan het dagboek integraal en ongewijzigd uitgeven (800 bladzijden druks). Met deze onvervulde wens ging hij het graf in. 'Ik reken', verklaarde hij op 7 mei 1985 voor de VPRO-radio, 'dit dagboek met *De avonden* van Van het Reve en *Bij nader inzien* van Voskuil tot de drie grote monumenten van de literatuur omstreeks het midden van de eeuw.'

De literaire waarde van het dagboek komt niet zozeer uit de poëtische formuleringen, maar de poëzie schuilt in de desolate monotonie, de humor en het tijdsbeeld. Hans van Straten, Max de Jongs beste vriend, deed in *Het Oog in 't Zeil* van augustus 1985 verslag van de lotgevallen van een der 'legendarische inedita' van de Nederlandse literatuur. In een brief van 3 juli 1947 had Max de Jong hem tot zijn erfgenaam verklaard: '[...] als ik zelfmoord gepleegd heb en jij mijn bibliotheek plus nalatenschap, die ik aan jou vermaakt heb, uit handen van mijn goeie stakkers van ouders moet redden, die zich daar niet aan houden en er met hun poten niet af kunnen blijven.'

Acht maanden na Max de Jongs onverwachte, maar natuurlijke dood kreeg Van Straten weliswaar geen bibliotheek, maar wel het dagboek thuis. Hij las het en vond het 'een document van moeilijk te overschatten betekenis'.

Korte tijd was het dagboek zoek, verdwenen bij een rondgang langs uitgevers, maar na publicaties van Van Straten in *Tirade* dook het weer op. Op een kwade dag vervoegde Max de Jongs zuster, mevrouw A. Bool-de Jong, de wettige erfgename, die van de *Tirade*-publicaties had gehoord, zich bij Van Straten thuis en eiste het dagboek op. Ze bracht het onder bij het Letterkundig Museum, met het verbod het aan wie dan ook ter inzage te geven. Het was trouwens, verklaarde de zuster, in dezelfde VPRO-uitzending 'een ontzettend vervelend boek'. Haar man 'kon er niet doorheen komen'.

Seksuele nood is voor de dagboekschrijver een bron van zorg. Zijn sociale leven speelt zich vrijwel uitsluitend af rond etenstijd, tussen de studenten en het artistiekerige volkje dat de 'Biekorff' frequenteert. De Biekorff was een eethuisje voor jonge



mensen, op niet-commerciële basis, dat was ingericht op de eerste etage van een huis aan de Keizersgracht. Voor Max de Jong is het meer dan een eethuisje. 'Iedereen kent hem,' schrijft zijn biograaf Nico Keuning, die ook als neerlandicus afstudeerde op Max de Jong, 'met zijn topics, zijn obsessies, zijn eindeloze verhandelingen over Freudiaanse symboliek, over vrouwen, over de theorieën van Malthus en de Neo-Malthusianen, over *Geslacht und Karakter* van de al even zonderlinge jongeling Otto Weininger, over Neo-Kantianisme, over de synthesefunctie in de kunst, of altruïsme...'

Het getuigt van hartverscheurende eenzaamheid dat iemand, die zich een gemankeerd genie voelt, zo opgaat in de verhoudingen, intriges en het geroddel van de mensen die daar komen eten en weer weggaan, al dan niet paarsgewijs. Hij tobt er over wat ze van hem vinden, of hij niets miszegd heeft. Dodelijk ongerust dat zijn opmerking wordt overgebracht, ligt hij er wakker van dat hij weer eens een van zijn snijdende opinies ten beste heeft gegeven over iemand die er niet bij was.

Voor de 'opschepstertjes' die in de Biekorff werken, figureren levendig in zijn gedachten. Om een meisje te krijgen moet je kunnen dansen, vindt hij en gaat op dansles, waarvan hij met aandoenlijke leergierigheid verslag doet. Sommige dagboek aantekeningen zijn vrijwel geheel gevuld met danspassen, quick-quick-slow's, zijstapjes, en draaien. Tweeëneenhalf jaar na het begin van het dagboek en vele lessen later, kan hij nog steeds niet dansen en heeft hij nog altijd niemand versierd en wanneer het dan, in april 1950, eindelijk eens tot vrijen komt, gaat dit zo miezerig en neerslachtig in zijn werk dat je er als lezer beroerd van wordt. De Jong houdt een boekhouding bij van zijn bestaan, van zijn doorlopend getob om in leven te blijven. In de sardonische typering van bekende figuren in de literaire en artistieke wereld, herinnert het héél in de verte, op zijn Hollands, aan de dagboeken van de gebroeders Goncourt: 'Vrijdag 2 Juli (1948) [...] 's Avonds bij Geert van Oorschoot geweest. Was weer eens geen succes. Ik was niet overmatig welkom maar ben toch blijven hangen. Hil hield me namelijk vast. Ze beweerden dat ze in een huwelijks crisis zaten en ik moest het mijne ervan zeggen. Ik heb mijn hart volkomen gelucht en zoveel ongezoeten kritiek laten horen dat Geert er genoeg van kreeg. Gezegd dat ze geen volstrekt harmonische combinatie waren, dat Hil op zichzelf al disharmonisch was, dat

Geert hol was, dat zijn idealistische grote bek nog erger was dan die van Koos Vorrink, dat hij over het socialisme uit moest scheien, dat hij niet het recht had iets van mensen als Vestdijk en Romein te zeggen, dat hij verliefd was geweest op de Kadet, dat deze verliefdheid verdrongen was geweest en hun huwelijk niet ten goede was gekomen. Intussen vernam ik, dat Geert tegen Sjoerd [Leiker - LL] gezegd had, dat Sjoerd moest scheiden, maar geen antwoord gekregen had, en dat zij Sjoerd allemaal een lul vonden, het woord was van Vic van Vriesland!'

'Donderdag 12 Febr. (1948) [...] Met Simon van het Reve een compleet gesprek gehad, dat kan hij toch niet. Hij begon weer over mijn buik, dus heb ik hem gezegd dat zijn benen te kort zijn.' Elders: 'ik heb hem gevraagd hoe het zat, of hij dat verneukeratieve toontje hanteerde of het verneukeratieve toontje hem. Hij wordt namelijk wel eens verlegen.'

Om den brode maakt De Jong vertalingen. Zomer 1949 krijgt hij werk voor halve dagen als corrector voor uitgeverij De Wereldbibliotheek. Een permanent thema van zijn tragi-komisch klaaglied, is de wanhoop om de radio van de burens en zijn pogingen om daar doorheen te slapen, te lezen of te werken. Om de radio's verhuist hij, met alle rompslomp van dien, naar een zolderkamer aan de Stalinlaan, waar het helemaal oorlog met de burens is.

Tot hun verontwaardiging werkt hij 's nachts en slaapt overdag, wanneer 's buurmans radio (piano of hond) dat toelaat. Doorgaans is dat niet het geval. Zo wankelt hij steevast onuitgeslapen door het leven. Hij sjouwt zijn bed (dat bovendien te kort is en hij heeft geen geld voor een nieuw) van voor naar achterkamer om aan de radio's te ontkomen. Vrijwel dagelijks vinden we uitbarstingen als: 'Zondag 25 Juli. (1947) De radio hiernaast! Beestachtig!!! Een preek. Dit draait uit op suicide.' Donderdag 2 dec. is een typerende dag: '[...] Om negen uur thuis. Keihard schalde de radio naast me, gemene muziek, permanent. Radeloos de straat weer opgelopen. Naar Mienie, maar die hospita geeft geloof ik altijd niet thuis. Raamadvertenties afgelopen, niets bij, toch nog een paar kamers gekeken, doelloos mijn goeie tijd lopen te verlopen'. En dan volgt een gedichtje: 'ik ben zo/ zielig/ door de radio/ van de/ burens.' Hij vervolgt: 'Om half elf kwam ik weer thuis, de radio schalde nog steeds.'

De verstandhouding met zijn familie is op zijn



zachtst gezegd koel: 'Zondag 27 Maart. Naar Wageningen geweest, naar de verjaardag van moeder. Lidi beledigd. [...] Bij het naar de bus brengen had ik het even over het eventuele doodgaan van vader en dat ik dan tenminste een huis had, waarop Lidi zei *dat zij tweeën dat huis dan wouwen hebben* en er verontwaardigd aan toevoegde, was hij maar vast dood hè. [...]'

In juli 1948 komt het bijna tot een breuk met zijn vader. Hij hoort dat zijn vader achter zijn rug Geert van Oorschoot heeft voorgesteld hem voor halve dagen in dienst te nemen. De vader zal dan in het geheim het salaris van zijn zoon betalen.

Mei 1951 lijkt zijn hypochondrie te verergeren. Hij heeft zware hoofdpijn, voelt zich ijl in het hoofd, heeft pijn in de ogen. 'Wo (23 Mei) Die hoofdpijn moet wel iets ernstigs zijn. Toch naar *dansen* gegaan. Uiterst nuttige les. Met hetzelfde kind van Zondag ging de wing in de wals nou wel - is werkelijk niets mee. Veel botsingen gemaakt en dames van anderen tegen de kuiten getrapt.'

'Do (24 Mei) En met ware heldenmoed nog weer aan Couperus begonnen. [correctiewerk, LL] Die hoofdpijn is *almerend*. [...]'

'Za (26 Mei) Ik had naar de dokter gemoeten, maar voorrang gegeven aan de afspraak met Kitty. Eindexamen toneelschool was evenwel volgende week. Met haar bij Reynders gezeten. Ze heeft een Kringverleden. Daarna in Kriterion geschild. Ze wou het roddelen niet meer aanhoren. En samen Chinees gegeten. Ze wou het intrigeren niet meer aanhoren. Ze wou me in tegendeel kwijt. [...] En die oude mevrouw van de fietsenstalling wou Kitty niet naar de WC laten gaan - dat weet ik ook al weer.'

Dit is de laatste aantekening. De volgende dag zal hij wel naar de dokter zijn gegaan. Twee weken later, op 10 juni is hij, vierendertig jaar oud, in het Binnengasthuis in Amsterdam aan hersenvliesontsteking overleden.

COLOFON

Deze extra editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschoot Genootschap v.z.w., verscheen in januari 2004 in een oplage van 900 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G. en de pers.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België: KBC Bank - Antwerpen
409-8578841-11
Nederland: ABN AMRO BANK - Putte
53.28.777.13

Secretariaat

Lijsterbeslaan 6 • B-2920 Kalmthout • België
tel: 03/666.78.70 • fax: 03/666.25.42

Redactie

Koen Rymenants (Koen.Rymenants@arts.kuleuven.ac.be)
Cyriel Van Tilborgh (cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh
Vice-voorzitter: Vic van de Reijdt
Bestuursleden:

Jan Maniewski
Walter Mees
Yvan De Roover
Janny Nijhof

Secretariaat Benefietdiner: Ann De Rammelaere
Verslaggeving: Erika Pelemans
WEG-fotograaf: Alain Giebens (alain.giebens@skynet.be)

Sponsors W.E.G.

Alveko - EquiLibris
Het Belang van Limburg
Canvas
Censydiam
Ernst & Young
Gazet van Antwerpen
De Groene Amsterdammer
KBC Bank & Verzekering
Knack-Weekend
De Morgen
Het Parool
Athenaeum - Polak & Van Gennep (Querido)
Snoecks 2004
De Standaard
De Tijd
Vlaams Fonds voor de Letteren
Vrij Nederland
VVL/BBDO